

İSTANBUL ÇİVİ YAZILI TABLET KOLLEKSİYONU

H. Bozkurt - M. Çiğ - F.R. Kraus

İstanbul müzelerinin merhum umum müdürü Halil Ethem Eldem, 1909 senesinde intişar eden Hilprecht anniversary volume, s. 372 v. d. da müzelerin mufassal ve mevsuk tarihini neşredeceğini vadetmiş olmasına rağmen gayrimalûm bir sebep dolayısıyla vadini yerine getirememiştir. Pek tabii ki hayatının kırk senelik bir devrini müzeye hasretmiş olan bir şahıs kadar hiç kimse, müzeye ait meseleleri yakından bilemez; fakat ne yazık ki bütün bu husustaki malûmat şimdi kendisiyle gömülmüş bulunmaktadır. Halil bey, bütün hafirleri şahsen tanıdığı ve Eski Şarkla alâkali müesseselerle resmî muhaberede bulunduğu için, şüphesiz tablet koleksiyonunun teşekkülü hakkında da gayet canlı ve birçok mühim, meraklı teferruatı havi bir tarihçe yazabilirdi. Biz bu şahidin ifadesinden mahrum kaldıktan sonra ancak müzenin dosya ve kayıtlarından çıkardığımız bazı malûmatı arzdebileceğiz.

İstanbul çivi yazılı tablet koleksiyonunun teşekkülü 1880 sıralarında Osman Hamdi bey tarafından İstanbul'da bir modern eski eserler müzesinin teessüsüyle başlar ve ona bağlıdır. 1883 senesi başlangıcında matbû olarak intişar eden bir kanunla bu koleksiyonun teşekkülü mümkün kılınmıştır. Bu kanunun üçüncü maddesinde bütün Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki eserler devlet malı olarak izah ediliyor, ve on ikinci maddesinde ise, hafriyatlardan çıkan eserlerin hepsi o zaman devlet müzesi mertebesinde olup, eski eserlere ait bütün muamelelerin merkezi bulunan İstanbul müzesine havale ediliyordu. İran'daki buluntularla, sayı bakımından az olan Amarna buluntuları hariç, çivi yazılı tabletlerin en büyük bir kısmı Osmanlı toprağından çıkmış olduğundan, bu kanun İstanbul tablet koleksiyonu için çok önemli idi. Bu kanun mucibince imtiyazlı hafirler bulduklarının hepsini İstanbul müzesine bırakmaya mecburdular, ve gayri kanunî surette meydana çıkarılmış ve elde edilmiş olan tabletler ise müsadere edilebilirdi (1883 senesindeki kanunun 32 inci maddesi yerine konan 1906 daki kanunun 26 inci maddesi).

Çivi yazılı tabletlerin ekserisi Eski Mesopotamya'ya ait olup bugünkü Irak devletinin arazisinde bulunmuştur. İlk hafriyat 1840 senelerinde Musul civarında yapılmıştır. Takriben 30 sene sonra, yani 1870 raddelerinde ilk defa olarak tabletlerdeki aşşurca ve çivi yazısıyla yazılmış metinler uzun ve yorucu çalışmalardan sonra tercüme edilebilmiştir. Avrupa'da bulunmuş yazılı kaynaklardan çok daha eski olduğu bilinen bu tabletlerin, birçok bakımdan Hıristiyanları yakından alâkadar eden Tevrat ile ilişkisi olduğu

görülmüştür. Bu suretle kâh beşeriyetin eski tarihine, kâh hıristiyan din ve ilâhiyatına ışık veren bu eski vesikalar birdenbire fevkalâde bir merak uyardırıp adetâ günün büyük meselesi olmuştur, ve hattâ bir İngiliz günlük gazetesi bile yeni hafriyat için para sarfetmiştir.

Bütün münevverlerde Eski Mesopotamya'ya karşı merak uyanınca pek tabii olarak hafriyata yeniden büyük ehemmiyet verilmeye başlandı. Bu defa eski Babilonya'nın, yani Bağdat ve Basra körfezi arasındaki ovanın sayısız hüyükleri hafirlerin alâkalarını çekti. Londra'daki British Museum namına çalışan Rassam, bir taraftan Abu Habba mevkiinde görülmemiş miktarda tabletleri meydana çıkarırken, diğer taraftan Fransız de Sarzec Tello hüyüklerinde, bilâhare milâttan evvel 3 üncü bine ait olduğu anlaşılan, gayet güzel ve itina ile yapılmış insan heykellerini bulmuştur, ve bu suretle evvelce bulunmuş olandan çok daha eski bir medeniyetin mevcudiyetini tesbit etmiştir. 1874 senesinde neşredilen asarıatika nizamnamesi, eski eserlerin Osmanlı İmparatorluğu hudutlarından çıkarılmasına tamamen mâni olamadığından, bu eserlerde diğerleri gibi hafirler tarafından Londra ve Paris'e götürülmüştür. Tam bu sırada nizamnamedeki hatayı vazih olarak gören, arkeoloji ilmini lâıkiyle takdir eden ve henüz Müzei Hümayun unum müdürlüğüne tayin edilmiş olan Osman Hamdi bey, yukarıda mevzuubahis 1883 nizamnamesini neşrettirmeye muvaffak oldu Eski eserlerin memleket için muhafazasını temin eden bu nizamnameyi kendisine ilham eden şey, Babilonya'daki hafriyattan ziyade Bergama hafriyatı ve bilhassa meşhur Truva hafriyatı olması muhtemel ise de bunun neticesi tabiatıyla Eski Mesopotamya buluntularının bundan sonra müzeye nakline sebep oldu; bu suretle Mesopotamya sahasındaki hafriyatlardan çıkan tabletlerin kısmı küllisi İstanbul müzesine getirilmiştir. Takriben 1890 senelerinde ilk tabletler Nifferden gelmişlerdir. Niffer hüyüğü, Divaniye kaymakamlığında Afeç bataklığının şarkında Suq el Afeç'in az şimali şarkisinde kâin olup bu gün pek az değişmiş olan ismini taşıdığı eski Nippur şehrinin harabelerini havidir. Orada 1888 den 1900 senesine kadar, Amerikalı Philadelphia Üniversitesinden gönderilen bir heyet, fasıllarla dört sefer kazı yapmış ve 17000 den fazla tablet müzeye nakledilmiştir. Hafriyatına daha evvel başlanarak fasıllarla devam eden Tello hüyüklerinden 1892 den itibaren büyük miktarda tabletler gelmeye başlamıştır. Bunlardan müzede takriben 40000 kadar mevcuttur. Tello birbirine yakın olan birkaç küçük ve büyük hüyükten ibaret olup Basra vilâyetinin Şatra kaymakamlığının şimalinde ve Şat el Hay'ın şarkında kâindir. Eski şehrin ismi Lâgaş'tır. Hafriyat Fransız Maarif Vekâleti tarafından icra edilmiştir. Müzeye gelen üçüncü tablet gurubu Abu Habba'dandır. Bahsi geçen İngiliz ajanı Rassam ve onun ayrılmasından sonra yerlilerin on binlerce tablet çıkardığı bu hüyükte 1894 senesinde Müzei Hümayun küçük bir hafriyat yapmaya karar vermiştir. Abu-Habba hazinci hassaya ait olarak Bağdad'ın cenubunda Fırat ve Bağdat Hille yolu arasında Yusufiye kanalının yakınında bulunuyor. Bu hüyükün ihtiva ettiği eski şehrin ismi Sippardır. Buna ait tablet mahsulü maalesef adet itibariyle daha evvelki buluntulara nazaran ehemmiyetsizdir;

müzeye ancak takriben 900 adet tablet gelmiştir. Sippar tabletlerini Şurup-pak tabletleri takip etmiştir. Bunlar Deutsche Orient-Gesellschaft tarafından 1902-1903 senelerinde kazılan, Divaniye'nin takriben 60 kilometre şarkında ve yukarıda bahsi geçen Nippur'un 20 kilometre cenubunda kâin Fara hüyükünden meydana çıkarılmıştır. Bu tabletlerden 1000 kadarı İstanbul'a gelmiştir. Az sonra 1903 senesinden itibaren Chicago Üniversitesinin eski ismi Adab olan ve Fara'nın 18 kilometre şimali şarkisinde Barke bataklığının yakınında bulunan Bismaya hüyükünden çıkardığı takriben 1100 adet tablet de İstanbul'a gelmiştir. 1903 senesinde Deutsche Orient-Gesellschaft, Kal'at Şerqat harabesinde on sene devam eden büyük bir hafriyata başlamıştır. Bu harabe Dicle'nin garp kıyısında büyük ve küçük Zap nehirlerinin Dicle ile mültekalarının arasında Cebeli Hamrin silsilesinin bir kısmı olan Cebeli Hanuk'un Dicle'ye kavuştuğu noktada bulunup Aşşur şehrinin bakiyelerini ihtiva etmektedir. Oradan takriben 3000 tablet müzeye gelmiştir. Koleksiyona giren Son Eski Mesopotamya tabletleri Kiş ve Uruk gruplarıdır. Kiş şehrinin harabesini saklayan hüyükün ismi El-Oheymir'dir. Babil'in 13 kilometre şarkındadır. Orası Fransız Maarif Vekâleti tarafından 1911-1912 senelerinde kazılmıştır. Gelen tabletlerin adedi 1060 dır. Eski ismi Uruk'u hemen hemen aynı şekilde muhafaza eden Varka hüyükü 1912-1913 senelerinde Deutsche Orient-Gesellschaft tarafından kazılmıştır. Bu hüyük cenubî Babilonya'da Samava kasabasının şarkında ve El Hıdr'ın şimalinde Fırat'ın sol kıyısından az bir mesafede bulunmaktadır. Müzemizde bulunan ve adedi 600 e yakın olan Uruk tabletlerinin bu hafriyattan çıktığı zannedilmektedir. Orası bahsi geçen resmî hafriyattan evvel uzun zaman yerliler tarafından araştırıldığından ve böylelikle meydana çıkan muhtelif gruplar birçok ecnebi koleksiyonlara girdiğinden, müzemizin Varka tabletlerinin hiç olmazsa bir kısmı aynı suretle elde edildikten sonra müsadere yolu ile müzeye gelmiş olması imkânsız görülmemektedir. 1899 senesinden itibaren ilk cihan harbine kadar Hille'nin şimalinde ve Fırat nehrinin şarkında bulunan muhtelif isimli birkaç hüyükten ibaret eski Bâbil şehrinin harabeleri yine Deutsche Orient-Gesellschaft tarafından kazılıp birçok tablet bulunmuşsa da bizce meçhul olan sebepler dolayısıyla bugün bu tabletlerin hemen hemen hiçbiri müzede mevcut değildir. Bu hafriyat ve Musul'un karşısında eski Nineve şehri sahasında bulunan Koyuncuk hüyükünde British Museum namına yapılan hafriyat, tabletleri İstanbul'da bulunmayan, 1883 kanununun neşri ile Osmanlı İmparatorluğunun sonu arasında yapılan yegâne iki resmî hafriyattır. .

Bu asrın ilk senelerinde Anadolu'da da iki büyük buluntu olmuştur. Bunlardan birisi bugünkü Yozgat vilâyetinde Boğazköy yakınındaki kalede eski Hitit merkezi olan Hattuşaş harabesindedir. Orası Deutsche Orient-Gesellschaft ve Alman Arkeoloji Enstitüsünün iştirakiyle Müzei Humayun tarafından 1906 dan 1912 ye kadar dört sefer olmak üzere kazılmıştır. İstanbul'a düşen tablet hissesi 10,000 den fazladır. İkinci buluntu ise Kayseri-Sivas demiryoluna yakın bulunan Karahüyük köyünün yanındaki Kültepe'de-

dir. Bu hüyükün altındaki Kaniş şehrinin harabeleri 1925 senesinde Prag'daki Çek Üniversitesi tarafından kazılmıştır. Bu hafriyattan gelen ve 900 den fazla olan tabletler müzemize girmiş son tablet grubudur.

Resmî hafriyatlardan çıkan bu tabletlerden maada muhtelif yer ve zamanlarda gayri resmî araştırmalarda bulunup müzenin murahhasları veya mahalli memurlar tarafından müsadere edilmiş tabletler müzeye getirilmiştir. Bu tabletlerin ekserisi üç harabeden çıkmıştır. Biraz evvel bahsi geçen Kültepe'de Çekoslovak hafriyatından çok evvel köylüler tarafından devamlı bir tarzda azar azar tabletler elde edilmiştir. Bunlardan 175 tanesi 1914 ve 1925 senelerinde müzeye vasıl olmuştur. 2 ve 3 üncü grup bugüne kadar ilmî tarzda araştırılmamış olup, yalnız uzun zamandanberi gayri resmî tablet ticaretini besleyen Drehem ve Coha hüyüklerinden gelenlerdir. Eski Umma şehrini ihtiva eden Coha hüyükü Tello'nun şimali garbisinde Şat-el-Hay ve Şat-el-kar arasında kâindir. Drehem ise Niffer'in cenubunda bulunan yeni Sumer devrinin devlet hayvanat toplama merkezi olan Puzriş-Dagan'ın harabesidir. Bu tabletler aynı devre ait olup, dolayısıyla aynı yazı ile yazılmış ve bir birine zahiren benzemektedir. İhtimal bu yüzden, iki hüyük birbirinden oldukça uzak olmasına rağmen, tabletler daima karışık olarak satışı arzedilmiştir. Binaenaleyh muhtelif yer ve tarihlerde müsadere edilip müzeye gönderilen tabletler dahi karışıktır. Muhteviyatına göre ayrılmasına başlanmış olan iki gurup tabletin yekûnu 5000 dir. Bütün koleksiyonun, yani resmî hafriyat ve müsadere yoluyla elde edilen tabletlerin adedi takriben 75 000 dir.

Her büyük koleksiyonda olduğu gibi İstanbul tablet koleksiyonunun muhafazası idarî, teknik ve ilmî tarzda uzun, yorucu ve kısmen de pahalı tedbirleri icabettirmiş ve ettirmektedir. Müzenin halledeceği esas meseleler tabletlerin konservasyonu, muhafazası, tasnif ve kayıdır. Bu işlerin idaresi için hemen hemen tabletlerin müzeye ilk girişinden itibaren müze tarafından ara sıra mütehasıslar angaje edilmiştir; fakat bunlar devamlı olarak müzede bulunmadıkları gibi ancak tablet koleksiyonu ile değil, aynı zamanda ve hattâ daha çok Eski Şark şubesi eserleri ile meşgul olmuşlardır. Ancak 1937 senesinden itibaren bu maksatla tayin edilen mütehasıslar, devamlı surette yalnız tablet koleksiyonu üzerinde çalışmaktadırlar.

Tablet konservasyonuna gelince: Müze ancak kendi lâboratuvarının kuruluşundan sonra, 1937 senesinden itibaren bu işi ele alabilmiştir. Daha evvel fevkalâde bir tedbir olarak Fara ve Boğazköy tabletleri, Berlin müzesinin teşebbüsüyle konserve edilmek üzere birinci cihan harbinde Berlin'e gönderilmişti. Tabletlerin konservasyonu geç kalmış olmasına mukabil son senelerde sür'atle devam etmiştir. 1-XII-1946 tarihine kadar 9 senelik bir çalışmada topyekûn 60 000 tablet gaz sobasında pişirilip, mutat olan su muamelesini görmüştür.

Tablet koleksiyonu, bugünkü Arkeoloji Müzesi binasının ilk kısmı hazırlandığı zaman Eski Şark eserleri ile birlikte bu binanın birinci katına yerleştirilmişti. Zaman geçtikçe çoğalmış olan tablet koleksiyonu yine Eski Şark

eserleriyle beraber ilk cihan harbi esnasında müzenin emrine verilmiş olan eski Sanayi Nefise Mektebi binasına nakledildi. Bu binanın alt katında üç büyük oda tablet koleksiyonuna tahsis edilerek bunların en küçüğü, maksada uygun olan fakat koleksiyonun ancak bir kısmını alabilen dolaplarla techiz edilmiştir. İkinci büyük odanın asri bir tablet deposu haline getirilebilmesi çoktanberi düşünülmüşse de ikinci cihan harbinin doğurduğu müşkilât dolayısıyla tehir edilmiştir. Bütün tabletleri alabilecek, içinde hususî bir kütüphanesi olan, alimlerin ve memurların çalışmalarına mahsus kısımları havi modern bir tablet deposunun kurulması, dünyanın ikinci tablet koleksiyonuna sahip olan İstanbul müzesi için zaruri bir ihtiyaçtır.

Tabletlerin büyük bir kısmı, üzerlerine menşeiini gösteren bir rumuz ve kayıt numarası yazıldıktan sonra envanter defterine geçirilmiştir. Tabletlerin gayet kısa bir tasvirini veren bu envanterlere takriben 35 000 tablet kaydolunmuştur. Ayrıca hafirlerin bazıları buldukları tabletlerin envanter ve kataloglarını neşretmişlerdir. Bu suretle Sippar, Kiş ve en mühim olarak Lâgaş tabletlerinin tamam veya kısmî envanterleri Fransa'da intişar etmiştir. 1937 senesinden itibaren o zamana kadar envantere geçmemiş olan tabletlerin mufassal bir ilmî kataloguna başlanmıştır. En büyük kısmı fiş sistemiyle yapılmış olan bu kataloga Adab, Uruk guruplarının hepsi, Nippur, Umma ve Pazriş-Dagan guruplarının büyük bir kısmı geçirilmiştir.

Tabletler, başlangıçtanberi menşelerine göre basit ve tabîî bir tasnife tâbi tutulmuştur. Tabletlerin devir ve muhteviyatlarına göre büyük gurupların küçük guruplara ayrılması ve bu küçük guruplar içinde tarih gösteren vesikaların kronolojik sıraya konması gibi daha ince bir tasnife, ancak son zamanlarda başlanmıştır. Bu iş ilmî katalogizasyon ile beraber gider, büyük guruplar içinde tesbit edilen küçük guruplara ait tabletler fiş katalogunda aynı renkteki kartlara kaydolunmakta ve bu suretle katalogda guruplar hemen göze çarpmaktadır.

Konservasyon, muhafaza, kayıt ve tasnif her ne kadar mübrem ise de, çivi yazılı tabletlerle alâkadar işlerin en önemlisi neşriyat işidir. Tablet koleksiyonları umumiyetle eski eserlere mahsus müzelerde muhafaza edilirler; fakat onların, herhangi bir san'at eseri koleksiyonundan farklı olup, mahiyetine göre bir vesika arşivi veya bir el yazıları kütüphanesi olduğu aşikârdır. Antikalar ve san'at eserleri müzede sırf teşhir edilmek suretiyle seyirciler için doğrudan doğruya bir malûmat ve zevk kaynağı olabilir. Halbuki çivi yazılı bir tablet tam bir el yazısı gibi ancak reproduksiyon ve teksir yoluyla, alâkalı âlimlere arzedilip, onların tetkikleri sayesinde bilimum ilim dünyasıyla münevverlerin istifade edebilecekleri bir hale getirilebilir; binaenaleyh metinleri neşredilmeyen bir tablet koleksiyonu işlenmeyen hir madene benzer ve hiç bir kıymet ifade etmez. Bu, tabletlerin ilk bulunuşdanberi anlaşılmasıdır.

Geçen asırda el yazıları neşriyatında mutad olarak kullanılan tabîî usulü çivi yazılı vesikaların neşri için de tatbik edilmiştir. Bu iş için çivi yazısında kullanılan işaretlerin matbaa harfleri imâl edilmiştir. Sonra tabîî usulünden

vaz geçildi; çünkü hem çok pahalı idi hemde çok değişiklik arzeden metinlerin ilmî tetkikat için elzem olan hakikî şeklini göstermekten uzaktı. Bugün tabletlerin mükemmel fotoğrafları çekilebilirse de bunların bir kitapta en ince teferruatı ile basılabilmesi ya gayri mümkündür, veya pek çok emek ve masrafa malolur; binaenaleyh metin neşriyatında bugün kullanılan usul asiriyyologların orijinale sadık kalarak el ile yaptıkları kopyaların basılmasıdır. İyi bir el kopyası yazının bütün teferruatını göstermekle beraber aynı zamanda metnin ilk tefsiri ve dolayısıyla ilmî işlenmesinin birinci mertebesidir. Bundan sonra metin neşriyatından bahsedildiği zaman bu son söylenen usul kastedilmektedir.

İstanbul müzesi, tabletleri toplamağa başladığı andan itibaren neşriyatın ehemmiyetini lâıkiyle takdir etmiştir. Asariyatika nizamnamesinde izah edildiğine göre, hafriyattan çıkmış olan tabletlerin neşir hakkı hafire aittir; binaenaleyh İstanbul tabletlerine ait neşriyat faaliyeti, uzun zaman ecnebi hafirlerin veya hafriyat yaptırmış olan müesseselerin eline kalmıştı. Esaslı ilmî vazifenin ifasında Deutsche Orient Gesellschaft ile Berlin müzeleri en büyük varlık gösterdiler. Zira İstanbul'a ait Boğazköy tabletlerinin metinlerini ihtiva eden 39 cilt, 1916 senesinden itibaren onlar tarafından çıkarıldı. Louvre müzesi yukarıda bahsi geçen Lâgaş tabletleri kataloğuna birçok metin kopyalarını idhal etti. Sippar tabletlerinin kataloğunda da bazı metin kopyaları bulunmaktadır. Philadelphia müzesi kendisine düşen Nippur tabletleri neşriyat serisinde bir kaç cildi kısmen İstanbul metinlerine tahsis etmiştir. Bununla hafirlerin İstanbul tabletleri neşri hususundaki faaliyeti bitmiş gibi görünmektedir; ancak Çekoslavakyalıların yaptığı Kültpe kazısından gelen tabletlerin neşirini hafir vaktiyle taahüt etmiş olduğundan aradan 20 sene geçmiş olmasına rağmen belki bu vadin, günün birinde yerine getirilebileceği ümit edilebilir. Alman müesseselerinin Boğazköy neşriyatına istikbalde devam edebilmesi çok şüphelidir. Vaktiyle hafriyat yaptırmış olan diğer müesseselerin artık İstanbul metinleri neşriyatıyla âlakadar olmayacakları anlaşılmıştır.

Bundan başka bir neşriyat tarzı vardır ki o da müzenin bu sahada çalışan herhangi bir âlime hususî bir metin grubunun, kendi masrafiyle neşriyatına müsaade etmesidir. Bu sistem eskidenberi British Museum'da kullanılmış ve gayet iyi neticeler vermiştir. Önasya şube müdürlüğünün memnuniyetle verdiği müsaade ile muhtelif İngiliz ve ecnebî asiriyyologlar tarafından yüzlerce kitap ve makalede oradaki mevcut metinlerin birçoğu intişar etmiştir; fakat bu sistem başka büyük müzelerde pek rağbet görmediği gibi, İstanbul'da da iyi bir netice verme niştir; zira ecnebî âlimler, 40 senelik bir zaman zarfında ancak beş defa hususî tablet gruplarını neşretmek için müracaat ettiler. Binaenaleyh İstanbul kolleksiyonunun ölçsüz zenginliğini tanıtmak ve bu suretle geçmişin kıymetli mirasını canlı bir malûmat kaynağı haline koymak için tek çare, müzenin kendi teşebbüsüyle neşriyat işine girişmesidir. Filvaki 1926 senesinde bu istikamete ilk adım atılmıştır, 1944 senesinde de ilk defa olarak müzenin kendi mütchassıslarının iştiraka-

kiyle ikinci bir metin neşriyatı yapılmıştır; fakat başarılacak olan işe nazaran müzenin bu iki neşriyatı ancak başlangıç sayılabilir. Bu vaziyet neşredilmiş ve edilmemiş tabletlere umumî bir bakışla derhal anlaşılır.

Yukarıda bahsettiğimiz muhtelif şekillerde neşredilmiş olan başlıca metin gurupları:

Yeni Şumer, Eski Babil, ve Pers devrine ait olan hukukî ve idarî vesikalarla yine Eski Babil devrine ait olan şumerce yazılmış edebî metinler ve Boğazköy tabletlerinden seçilmiş bazı paçalar teşkil eder.

Ona mukabil müstakbel neşriyat için geniş, mütecanis ve mühim bir malzeme mevcuttur. Bir neşriyat programını çizmek, bugün kısmen meçhul olan birçok âmillere tâbi olduğundan imkânsızdır. Ancak her hangi bir programın, ilk neşredilmesi lâzım gelenler ve daha sonra neşredilecekler gibi iki kısımdan ibaret olacağı söylenebilir. Lâgaş, Umma, Puzriş-Dagan, Kaniş (Kültepe). Kiş, Şuruppak, Uruk tabletleri ikinci kısma dahildir. Bütün kolleksiyonun yarısından fazlasını teşkil eden Lâgaş, Umma ve Puzriş-Dagan tabletleri diğerlerine nazaran yeknesak olup, bu cins tabletlerden başka müzelerde bulunanların da büyük miktarda neşredildiğinden şimdilik bırakılabilirler. Kültepe tabletleri ise, bir kısmı müzenin ilk neşriyatında bulunup geri kalanların neşir hakkı henüz hafire aittir. Halihazırdaki vaziyetleri pek iyi olmayan Kiş tabletlerinin mühim bir kısmının kopyaları hafirin katalogunda mevcuttur. Hem İstanbul hem de Berlin'deki Şuruppak tabletlerinin tiplerini kâfi derecede temsil eden numuneler intişar etmiş bulunmaktadır. Çok bozuk olan Uruk tabletlerinin başka müzelerin neşriyatından tanınmayan en mühim gurubu bir Amerikalı mütehasıs tarafından müzeden aldığı fotoğraflara göre kopya edilmektedir. Bu izahattan yukarıda bahsi geçen grupların neşre değeri olmadığı mânası katıyen çıkarılmamalıdır. Sadece bunların herhangi bir programın daha sonraki merhalelerinde nazariitbare alınması lâzım geldiği belirtmek istenilmektedir.

Programın birinci kısmına Hattuşaş (Boğazköy), Sippar, Adab, Aşşur, Nippur kolleksiyonları dahildir. Boğazköy tabletleri hititologlarımızın tabii faaliyet sahası sayılır. Şimdiye kadar Berlin müzesinin ifa ettiği neşir vazifesine bundan sonra müzemizce devam edileceği ümit edilmektedir. Küçük, fakat kıymetli olan Sippar kolleksiyonundan Yeni Babil devrine ait akkatça edebî metinler ve 40 sene evvel intişar eden Eski Babil hukukî ve idarî vesikalar yeniden maksada uygun bir tarzda kopya edilmelidir. Adab kolleksiyonunun hiç olmazsa adet itibariyle büyük, muhteviyatı mütecanis ve ekserisi şumerce yazılmış Eski Akkat idarî ve hukukî vesikalarının neşri lâzımdır. Fena vaziyetleri dolayısıyla Aşşur tabletleri hakkında henüz bir fikir verilemez; ancak çok bozuk olan bu tabletlerden istifade edebilmek için hafriyat esnasında alınmış, fakat ekserisi Berlin'de bulunan fotoğrafları kullanmak şarttır. Bu tabletlerden idarî ve hukukî vesikalar; edebî metinler; lûgat, işaret listeleri; omina gibi ilmi metinler şüphesiz neşre değer üç büyük grup teşkil edeceklerdir. Tablet adedi, nevilerinin çokluğu ve muhteviyatlarının zenginliği yüzünden Nippur kolleksiyonu neşriyat sahasında

ön plânda gelmektedir. Bu kolleksiyonun katalogu çok ilerlemiş olduğundan neşrine derhal başlanabilir. Bu kolleksiyondan neşredilmesi lâzım gelen başlıca gruplar şunlardır:

Hukukî ve idarî vesikalardan şumerce yazılmış olan Akkat ve ondan evvelki devre ait; Yeni Şumer; neşriyatı hazırlanmakta olan Eski Babil; akkatça yazılmış olan Kas devrine ait; Yeni Babil ve Pers devrine ait olanlardır.

İdarî işlere mahsus Kas devrine ait mektuplar.

Başlıca kısımları lûgavî; edebî; riyazî; metrolojik ve hukukî olan talebe mümarese tabletleri.

Akkatça, ve üç ecnebi âlimin çalışmasına rağmen hâlâ bitmek bilmeyen şumerce edebî metinler.

Tarihî metinlerle eski kitabelerin Babilliler tarafından yapılmış olan kopyaları.

Bahsi heçen bu metin grupları hakkında arzedilen malûmat, tablet adedine nazaran dünyada ikinci gelen İstanbul kolleksiyonuna dair ancak cüz'î bir fikir verebilir. Artık bu eşsiz kolleksiyondan neşriyat yoluyla istifade etme ve ettirme zamanı gelmiştir. Bu hususta İstanbul müzesi bütün büyük ve orta tablet kolleksiyonlarına malik olan müesseselere nazaran çok geri kalmıştır. British Museum, kendi idaresi altında üç seri olmak üzere 51 i şumerce ve akkatça, bir tanesi de hititçe metinleri ihtiva eden topyekûn 52 büyük cilt neşretmiştir. Berlin müzesi ise, Deutsche Orient-Gesellschaft'ın çıkardığı 15 ciltten maâda, 22 cilt çıkarmıştır. Bundan başka yukarıda bahsi geçen İstanbul Boğazköy tabletlerinin neşriyatından Berlin'e ait metinlerin kopyaları da vardır. Şimdiye kadar 23 ciltten ibaret olan Louvre müzesi tablet neşriyatına halen devam etmektedir. Kolleksiyonu İstanbul kolleksiyonunun ancak üçte biri kadar olan Philadelphia Üniversitesi, iki seri olmak üzere 26 neşriyat cildini çıkarmıştır. Daha küçük olan bazı kolleksiyonlar tablet adedine nazaran daha büyük bir faaliyet bile göstermişlerdir.

İstanbul müzesinin neşriyat hususunda bu kolleksiyonlardan okadar geri kalması müze kadrolarında uzun zaman bir asiriyoloğun bulunmamasıyla kolayca izah edilir; ma'mafih vaziyet şimdi esaslı bir surette değişmiştir. İstanbul Üniversitesinin yeniden teşkilâtlandırılması, Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin teessüsüyle şumerce akkatça ve hititçe tedris ve tetkik mekalekete ihdas edilmiştir. Angaje edilen profesörler ve mezkûr şubelerden mezun olanlarla ecnebi üniversitelerde bu gibi tahsili yapmış olan gençler kıymetli bir neşriyat ekibini teşkil ederler. Müzede mütehassis sıfatıyla çalışanlarla fakültelerdeki profesör, doçent ve asistanlar İstanbul metinlerinin neşriyatını ele alırlarsa kısa bir zamanda İstanbul çivi yazılı metin neşriyatını beynelmilel bir seviyeye yükselterek, müzeye düşen bu vazifenin ifasıyla ıme mühim bir hizmette bulunmuş ve aynı zamanda İstanbul tablet kolleksiyonuna dünyanın kolleksiyonları arasındaki lâıyk olduğu mevkii kazandırmış olacaktadırlar.

MÜZE KÜTÜPHANESİNE VAKFEDİLEN KİTAPLAR

ve

VAKIFLARI

Yazan: *Vefik Tura*

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Şark Kütüphanesini teşkil eden binlerce cilt kitaptan başka bir de erbabı irfan tarafından toplanılıp hayat ile alâkaları kesildikten sonra varisleri tarafından ibkay-i namları için bu Müesseseye vakfedilen asar vardırki bunların da yekûnu iki bine yaklaşmaktadır.

Tarih ve edebiyat sahasında eserleri ile beraber ebediyen yaşayan bu muhterem ölülerin birisi, şiir ve edebiyat âleminde büyük bir nam bırakan Ricaî zade Mahmut Ekrem, diğeri Abdülhamit devri Sadr-ı azamlarından Müşir Cevat Paşanın kardeşi Ferik Mehmet Şakir Paşa, üçüncüsü de, Şair ve Müverrih Diyarbekir'li Said Paşadır.

Bu üç edib'in bıraktıkları kıymettar kitaplar, muhtelif tarihlerde Müzeye maledilmişlerdir. Bunlardan ilk önce gelenler, Recai zadenin metrukâtıdır ki yüzlerce cilt teşkil eden bu kitapların ekserisi tarih ve edebiyata taalluk ettiği gibi muayyen ilim şubelerine ait olanları ve bir hayli de edebi romanlar vardır.

El yazması asarı da ihtiva eden bu kitapların arasında güzel nesih ve ta'lik hatları ile yazılmış Hafız, Sabri, Enveri, Sabit ve saire gibi divan Şairlerimizin kıymetli eş'arı mevcuttur. Hatta bu yazma kitaplardan birisi de vak'anüvis Esad efendinin kendi el yazısıyla yazılmış «Sefername-i hayır» adlı tarihçesidir. Müverrih, eserinin mukaddemesi sonuna şu tarihi yazmıştır:

Maksad-ı-hayır ile Sefer eyledi Sultan Mahmut
Oldu Şadan-i- Kerem gördüğü Büldan-ü- kura

Es'ada, ol seferi natık olan mazbatanın
Nam-i- tarihi «Seferüname-i- hayır» olsa sezâ

Bu tarihin son mısraındaki «Sefername-i hayır» terkibi vak'anın cereyan ettiği 1246 hicri senesini göstermektedir.

1264-1847 tarihinde İstanbul'da doğan Ekrem beyin şiir ve edebiyat sahasındaki inkişafkâr kudretini gören, devrin Şuray-ı Devlet Reisi Mithat Paşa, kendisini üçbin kuruş maaş ile Şuray-ı Devlet Muavinliğine getirmek suretiyle mahalline maruf bir kadrişinaslık göstermiş ve Sultan Aziz'in

azman-ı saltanatına tesadüf eden bu tevcih-i vecih, ikinci Hamit devrinde de azalık suretiyle mazhar-ı taltif ve takdir olmuştur.

Şuradaki vezaifi arasında memleketin irfan âlemine hizmetten geri durmayan büyük üstad, bir taraftan da Galata Sultaniyesi ve Mülkiye mekteplerinde edebiyat dersi veriyor ve güzide telebeler yetiştiriyordu; Fakat her kalem ve irfan sahibinden ürken ve kuşkulanan Saray, onun talebelerine Vatan, Millet ve hürriyet aşklarını aşılamasından korkmuş ve onu bu kud'si meslekten çekerek uhdesinde yalnız Şurâ azalığını bırakmıştır.

Ekrem Bey sevdiği bu tedris yolundan ayrıldıktan sonra boş durmamış, zamanın gazete ve mecmualarında kıymetli yazı ve şiirler yazmış, mensur, manzum ve tercüme olarak yirmiyi müteceviz eser bırakmıştır.

Memleketimizde meşrutiyetin ilâniyle hürriyet güneşinin doğduğu tarihe kadar kalemi ile çalışan bu, büyük edib, Kâmil Paşa kabinesinin teşekkülü sırasında Evkaf Nazırı sıfatıyla siyasiyata karışmıştır.

Bir aralık kendisine en ziyade elyak olan Maarif Nazırlığını da deruhde etmiştir. Ancak bu dağdağalı işlerde fazla kalmıyarak çekilmiş, Ayan Meclisine âza olmuştur.

Vefatına tesadüf eden 1329-1911 ikinci Kânununa kadar bu son vazifesinde kalan Üstad, vasiyeti mucibince sevgili Nejad'ının Küçüksudaki kabrinin yanına defnedilmiştir.

Mahmut Ekrem beyin kitapları Müzeye geldikten sonra Müzeler Müdürü olan Halil Bey merhum, üstad'ın oğlu Ercümen Ekrem'e 27 Eylül 330 tarihiyle yazdığı tezkerede:

«Üdebay-ı Osmaniye meyanında bir mevkı-i mümtaz ihraz eden peder-i «mağfur ve mükerremleri Ekrem Bey merhumun hal i hayatında bu devlet» «ve millete ve ezcümle vatana ifa etmiş oldukları hidemat-ı fevkalâdeye» «ilâve-i faika ve millete bergüzar olmak üzere kütüphane-i irfanlarını tezyin» «eden asarın Müze-i Humayun hütüphanesine ihdasını vasiyet buyurmuş» «olmaları, merhumun ilelebed rahmetle yadına vesile-i cemile teşkil edeceği..» beyaniye müzeler namına teşekküratını bildirmiştir.

Müze kütüphanesini zenginleştiren vakıf kitaplardan ikincisi; kılıcı kadar kalemine de hakim ve sahip olan ve «Yeni Osmanlı Tarihi» adıyla hazırladığı büyük eserin ikinci cildine kadar olan kısmını neşreden müverrih Şakir Paşanın kitaplarıdır.

Askerî, tarihî, edebî ve ilmî asardan teşekkül eden bu kitapların hey'et-i umumiyesi matbu olup yalnız bir tanesi el yazmasıdır. Ta'lik hattı ile yazılmış olan bu kitap da müverrih (Âli) nin (Nusretname) adlı eseridir.

Âli bu eserinde, Lala Mustafa Paşanın 985 tarihindeki Azerbaycan ve Şirvan seferlerini tasvir etmekte ve mukaddimesinde şu;

Hanı Muradın devletinde açılıp Nat-ı Zemin
 Vaktidir yaran-ı piyade Şah avına süre-at
 Saî daî o dem ilhamı rabbani ile
 Didi tarihin, Acem Şahı ola nağâh mat

tarihini söylemektedir.

Şakir Paşa, 1277 - 1855 tarihinde Bursa'da dünyaya gelmiştir. Babası, Karahisarlı Mustafa Asım Beydir.

Uzun yıllar sefaret ateşemiliterliklerinde, Atina sefaretinde bulunmuş, bir aralık kardeşi Cevat paşanın Başyaverliğini yapmıştır.

Bilâhara Teftiş-i-askerî Komisyonu Azalığına tayin olunan Şakir paşa, en son vazifesi olan Van Fırkası Kumandanlığından emekliler arasına karışmıştır.

Tekaüdlük devrini boş geçirmiyen Paşa, telifât ile uğraşırken bir taraftan da Galatasaray Sultanisinde - Şimdiki Lise - Tarih tedrisatına devam ediyor idi.

Sütcülük, Arıcılık gibi fenni vadilerde de kalem oynatan bu Üstad'ın müteaddid ciltlere taksim edip tamamını bastırma muvaffak olamadığı «Yeni Osmanlı Tarihinden» başka tab edilmemiş (Mısır Tarihi), (Selahaddinî Eyyubî) ve (Tarih-i-İslâm ve Osmani) namındaki eserleri de keza basılamamıştır.

Daha Harbiye tahsilini ikmal etmeden zuhur eden 1293 - 1876 Rus harbine iştirak için mektepten kaçarak cepheye koşan ve aldığı gazâ nişanesiyle İstanbul'a dönen bu şanlı kahraman, ömrünün son yıllarını, memleket evladlarını yetiştirmek, irfan kütüphanelerimize kıymetli eserler vermek üzere çalışır iken kaderin kötü bir tecellisi ile 1322 - 1914 tarihinde Karahisar'da bir kazaya kurban gitmiş ve cenazesi İstanbul'a getirilerek Büyücadadaki medfenine tevdi edilmiştir.

Bu büyük adamın vefatından sonra refikaları tarafından kitapları Müzeye teslim edildiği zaman Müzeler Müdürü Halil Bey merhum kendilerine 10/Teşrinisani/330 tarihini taşıyan şu tezkereyi yazmışlardır:

«Müverrihin-i Osmaniye meyanında bir mevki-i mümtaz ihraz eden zevci»
 «mağfur ve muhteremleri Şakir Paşa merhumun hal-i hayatında bu devlet»
 «ve memlekete ifa etmiş oldukları hidemat-ı fevkalâdeye ilâve-i faika ve»
 «millete bergüzar olmak üzere kıymettar kütüphanesinin Müze-i Humayun'a»
 «ihdasiyle merhumun ilelebed rahmetle yadına vesile-i cemile teşkil edecek»
 «olan işbu emr-i hayre delâlet buyurulmasından dolayı gerek idare-i acizane»
 «namına, gerek müşarünileyhle olan pek kadim hukuka binaen nam-ı»
 «kemteraneme olarak arz-ı şükranı mücaseret eylerim.»

Birer ilim hazinesi olan bu teberruattan üçüncüsünü ve en zenginini teşkil eden kitaplar, şair, edib, ve müverrih olan Diyarıbekirli Said Paşanın vârisleri tarafından Müzeye ihda edilen kitaplardır.

Bu kitaplar, uzun yıllar Diyarbekir Vilâyeti Vergi Mümeyyizi Hamid Bey namında bir zatın nezdinde mahfuz kalmış ve nihayet 1333 senesinde ikinci ordu menzil müfettişliğince meccanen nakilleri temin edilerek İstanbula gönderilmiş ve mülga Maarif Nezaretince bu iş için yollanılan tahsisatın sarfına mahal bırakılmamıştır.

Sait Paşanın ölümünden 20 küsur sene sonra Müzeye gelen bu kitapların içinde muhtelif ilim şubelerine ait kitaplar olduğu gibi tarih ve edebiyata mütedâir eserler, mecmualar ve el yazısı nüshalar mevcuttur. Bilhassa bunların arasında bu, büyük Edib'in kendi el yazmasını ihtiva eden «Mirat-ı İber» adlı tarihe ait olan müsveddeler, tamamlamaya muvaffak olamadığı divanı, Arapçadan tercümelemler ve hatta meşhur «Kaside-i bürde» nin tercümesi ve saire gibi âsar da vardır.

Bu değerli kitapların vurudundan sonra memleketimizin tanınmış edib ve şairlerinden «Fırak-ı Irak» nazımı Süleyman Nazif bey merhum tarafından babasının kitapları arasına konulmak üzere «Divan-ı Şevket», «Yusuf ve Züleyha», «Gülûstan ve Büstan», «Bahrülhakayık» gibi yazma eserler de ilâveten vakf-ü ihda olunmuştur.

Şair bir sülâleye mensup olan Sait Paşa, 1248-1832 senesinde Diyarbekir'de doğmuş ve orada yetişerek ehliyet ve kifayeti kendisini Diyarbekir mektupçuluğuna kadar yükseltmiştir.

1289-1872 tarihinde eski devrin Mülkiye Paşalık rütbelerinden olan miri miranlık payesiyle Ma'muretilaziz mutasarrıfı olan Sait Paşa, Şark vilâyetlerimizin muhtelif mıntakalarında vazife gördükten sonra tekaütlüğünü isteyerek ilmi ve edebî sahada çalışmaya başlamıştır; fakat Abdülhamid hükûmeti, onun bilgisi kadar idarecilikteki vukuf ve kudretinden müstağni kalamıyarak 1306-1888 senesinde rütbesini bir derece daha yükselterek Muş mutasarrıflığına getirmiş ve bilâhare şahsî arzusu üzerine Mardin'e tahvil eylemiştir.

Ancak ömrü vefa etmediğinden Mardinde bulunduğu sırada, yani 1308-1890 tarihinde gözlerini hayata kapamış ve temiz namını ebediyete bırakmıştır.

Bu, büyük edib'in manzum eserlerinden birkaç numune veriyorum;
Beyitlerinden:

Hak ve bâtul nur-ü- adil ile nümayandır «Sait»
Fark olunmaz Nik-ü bet gitse nazardan âfitap

Ahlah manzumesinden:

Seyyat insana nefsi-i kemterininden gelir
Her hacalet âdeme su-i karininden gelir
izzet-ü-zillet mekâna hep mekininden gelir
istikamet, müstakimülhale dininden gelir
Müstakim ol Hazreti Allah utandırmas seni

Divanından:

Küfran-ı nimet eyleyen atlaslar içinde
Olmaz da ne olur har gibi bir gün çula muhtaç
Sen ey «Sait» asla kapama çeşmi niyazı
Ta eylemeye sağ gözü rabbim sola muhtaç